

PEDAGOGIK MAHORAT

MS
2020



ISSN 2181-6883

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

**MAXSUS SON
(2020-yil, noyabr)**

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2020

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

2020, Maxsus son

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrda qarori bilan **pedagogika** va **psixologiya** fanlari bo'yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2001-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 6 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2016-yil 22-fevral № 05-072-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy

Elektron manzil: ped_mahorat@umail.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Adizov Baxtiyor Rahmonovich – pedagogika fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Navro'z-zoda Baxtiyor Negmatovich – iqtisod fanlari doktori, professor

Mas'ul kotib: Hamroyev Alijon Ro'ziqulovich – pedagogika fanlari doktori, dotsent

Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisod fanlari doktori

Begimqulov Uzoqboy Shoyimqulovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Mahmudov Mels Hasanovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Ibragimov Xolboy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Choriyev Abdushukur Choriyevich, pedagogika fanlari doktori, professor

Yanakiyeva Yelka Kirilova, pedagogika fanlari doktori, professor (N. Rilski nomidagi Janubiy-G'arbiy Universitet, Bolgariya)

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Mahmudova Muyassar, pedagogika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor

Jabborov Azim Meyliqulovich, psixologiya fanlari doktori, professor

Sunnatova Ra'no Izzatovna, psixologiya fanlari doktori, professor

Kozlov Vladimir Vasilyevich, psixologiya fanlari doktori, professor (Yaroslavl davlat universiteti, Rossiya)

Morogin Vladimir Grigoryevich, psixologiya fanlari doktori, professor (Xakassiya davlat universiteti, Rossiya)

Belobrikina Olga Alfonsasovna, psixologiya fanlari nomzodi, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti, Rossiya)

Chudakova Vera Petrovna, psixologiya fanlari nomzodi (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Ukraina)

Tadjixodjayev Zokirxo'ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoira Ne'matovna, filologiya fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Axmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Mirzayev Shavkat Mustaqimovich, texnika fanlari doktori, professor

Mahmudov Nosir Mahmudovich, iqtisod fanlari doktori, professor

Bo'taboyev Muhammadjon To'ychiyevich, iqtisod fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharopovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Otabek Siddiqovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Qosimov Fayzullo Muhammedovich, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Jumayev Ulug'bek Sattorovich, psixologiya fanlari nomzodi, dotsent

МУНДАРИЖА

Обиджон ХАМИДОВ. Бошланғич таълимда ўқитиш самарадорлигини оширишнинг устувор вазибалари.....	7
Қахрамон ТЎХСАНОВ. Бошланғич синфларда муваққил ишлар орқали ўқувчилар нутқи ва таваққурини ривожлантиришнинг назарий ва амалий асослари.....	9
Алижон ҚАМРОЕВ. Бошланғич синф она тили таълимида ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини лойиҳалаштиришнинг методик таъминоти.....	12
G'ulom SAYFULLAYEV. Luiza ALIMOVA. Boshlang'ich sinf tabiatshunoslik darslarida tabiatda "suv" mavzusini o'tish.....	17
Нигора АДIZОВА. Қизиқмачоқларнинг асосий образлар олами.....	22
Fayzullo QOSIMOV, Firdavs QOSIMOV. Boshlang'Ich sinf o'quvchilarini sodda masalalar bilan tanishtirish metodikasi	26
Rustambek QO'LDOSHEV. Birinchi sinf chapaqay o'quvchilarining maktabga moslashishi, maktabga moslashishi davridagi pedagogik yordamning mazmuni	32
Gulchehra CHO'LLIYEVA. Nutq ohangi xususida	36
Mardon YARASHOV. Boshlang'Ich sinf matematika ta'limini ijodiy tashkil etishda ta'lim tamoyillarining o'rni	39
Shabnam YUSUFZODA. O'quvchi mantiqiy tafakkurini shakllantirish omillari	44
Hamro RAHMATOV. Boshlang'ich sinflar matematika darslarida tipik masalalar yechishga o'rgatish texnologiyasi.....	47
Mavluda QOSIMOVA, Asror QOSIMOV. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini proporsional bog'lanishga doir masalalarni yechishga o'rgatish metodikasi	50
Nodirabegim RAJABOVA. Boshlang'ich sinf matematika darsliklaridagi misollar yechish jarayonida o'quvchilar tomonidan yo'l qo'yiladigan ayrim xatolar va ularni bartaraf etish	54
Shabnam YUSUFZODA. Matematika darslarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish o'quv jarayoni sifatini oshirish asosi sifatida	59
Gavhar SAIDOVA. Boshlang'ich sinflarda matematikadan zamonaviy dars shakllari	63
Yulduz NUROVA. O'zbek xalq paremalogiyasida toponim va antroponim maqollarining etnolingvistik ifodalanish xususiyatlari	68
Zilola ABDIYEVA. Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim yoshidagi bolalarning fazoviy tasavvurini shakllantirishda uzviylikni ta'minlash	71
Saodat QODIROVA. "Zarbulmasal" asarining janriy xususiyatlari	74
Dilora SIDIQOVA. Boshlang'ich sinflarda interfaol ta'lim va loyihalash texnologiyasi.....	80
Umida TOG'AYEVA. Boshlang'Ich sinf ona tili darslarida predmetlararo integratsion yondashuv	83
Malika XAYDAROVA. Sharq mutafakkirlarining mehnat tarbiyasi haqidagi qarashlari	87
Yulduz PO'LOTOVA. Boshlang'Ich sinflarda integratsiyalashgan darslarni takomillashtirish xususiyatlari va tamoyillari.....	89
Нодира АДIZОВА. Бухоро туман топонимиясининг мавзуий-номинатив таснифи	95
Мухтор РЎЗИЕВ. Дидактик ходисалар тизимида замонавий ёндашув	99
Шоира ҚУРБОНОВА. Таълим жараёнида замонавий педагогик технология турларининг кўлланиши	102
Меҳринисо ҲАКИМОВА. Мактабгача ва бошланғич таълимда математик тасаввурларни шакллантиришда узвийликни таъминлаш устида ишлаш.	105
Ирода РАЖАБОВА. Личностное отношение-условие учебной и профессиональной деятельности учителя	109
Малика ХАЙДАРОВА. Бошланғич таълим жараёнига индивидуал ёндашувни тадбиқ этиш йўллари.....	115
Hamro RAHMATOV, Ixtiyor AXROROV. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga didaktik o'yinlar .	118

(O‘zing bular bilan aralashgin, qo‘shilgin,
Tilda yaxshi so‘zla, yuzingni ochiq tut).
Hunarmandlarga nisbatan:
(Bular ham senga kerakli kishilardir,
Bularni yaqin tut, foydasi tegadi (ey) bahodir).
Chorvadorlarni ham haqiqiy mehnatkash inson sifatida ulug‘lab:
(Aralashgin, qo‘shilgin, yedir ham ichir,
To‘g‘rilik ichra tirikchilik kechir.
Nima so‘rasa bergil, kerak bo‘lsa ol
Chindan ko‘rdim ushbu odamlar
Hiyla-nayrangni bilmaydi(lar).

Yusuf Xos Hojibning mehnat ahli haqidagi bu fikrlari haqiqatan ham ularga nisbatan hurmat va ehtiromni anglatadi. Yusuf Xos Hojibning mehnat tarbiyasiga oid progressiv qarashlari tarbiyaviy jihatdan diqqatga sazovordir.

XV asrning yirik mutafakkiri Alisher Navoiyning mehnatkash insonni ulug‘lovchi, mehnat tarbiyasi haqidagi fikrlari “Hayratul abror”, “Farhod va Shirin”, “Mahbub-ul qulub” asarlari ham mavjud.

Alisher Navoiyning haqiqiy inson uchun eng yaxshi fazilatlaridan biri mehnatsevarlik deb ko‘rsatadi. U “Hayratul abror”ning beshinchi maqolatida kishilarning saxovatiga ko‘z tikishdan ko‘ra o‘z qo‘li bilan hayot kechirish ulug‘roq va oliyjanobroq ekanligini “Hotam Toyi” hikoyatida keltiradi.

Hotam Toyi bir kuni qo‘y-qo‘zilar so‘ydirib, xalqqa katta ziyofat beradi. So‘ng biroz dam olish uchun dalaga chiqadi. Unga yelkasida o‘tin ko‘tarib kelayotgan birchol uchraydi. Hotam Toyi unga “Dashtda yurib bexabar qolgandirsan, tashla bu og‘ir yukni, Hotam uyiga borib ziyofatda izzat ko‘rgil”, - deydi. Shunda chol kulib: “Ey, oyog‘iga hirs band solgan, g‘ayrat vodiysiga qadam urmagan kishi, sen ham bu tikan mehnatini chekkin va Hotamning minnatidan qutulgin”, - deb javob qiladi.

Hotam Toyi cholning bu so‘zlariga tan beradi va halol mehnat bilan kun kechirishi uning himmatidan baland ekanligini anglaydi.

Alisher Navoiy mehnatning insonni go‘zallashtirishi, faqat mehnat tufayligina insonning kamol topishi mumkinligini ta‘kidlaydi. Shu maqsadda u qator mehnatsevar badiiy obrazlarni yaratadi. Masalan, “Farhod va Shirin” dostonining asosiy qahramoni Farhod ana shunday qahramonlar jumlasidandir.

Farhod Armaniston o‘lkasiga qadam qo‘yganda, o‘z yurtida Qorandan o‘rgangan tosh yo‘nish hunarini ishlatib, og‘ir mehnatdan ezilgan xalqqa yordam beradi. O‘z hunari, mehnati tufayli bir tomondan xalqning og‘ir mehnatini yengillashtirgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan sevgilisi Shirinning hurmatiga sazovor bo‘ladi.

Farhodning mehnatsevar va ijodkorligidan ilhomlangan Alisher Navoiy o‘z dostonining ikkinchi nomini “Mehmonnoma” deb ataydi.

Mehnatga muhabbat, ijodkorlik dostonning markaziy masalalaridan biri bo‘lib hisoblanadi.

Navoiy “Mahbub-ul qulub” asarida esa turli ijtimoiy guruhlarning hayotidagi o‘rnini belgilaydi, fazilat va nuqsonlarini ko‘rsatadi. Dehqonlar to‘g‘risida fikr yuritir ekan, “Dehqonki dona sochar, yerni yormoq bila rizq yo‘lin ochar. ... Olam ma‘murlig‘i alardin va olam ahli masrurlig‘i alardin. Har qayonki, qilsalar harakot, elga ham qut yetkum, ham barakot”, - deb dehqonlarni, ya‘ni, mehnatkash insonni ulug‘laydi. Shu bilan birga shoir bu asarida tekinxo‘rlarni, nojo‘ya ish tutuvchi kishilarni, ochko‘z va ta‘magirlarni, mehnat qilmay hayot kechiruvchi shaxslarni tanqid qiladi.

Ma‘rifatparvar shoir Furqat ham o‘zining ma‘rifiy she‘rlarida ilm, hunar haqida fikr yuritir ekan, har bir sog‘lom fikrlovchi insonni hunar egallashga da‘vat etadi, hunarga mehr qo‘ygan, uni o‘rganishni da‘vat etgan kishining jahonda qadri baland bo‘lajagini uqtiradi [3].

Pedagog-shoir H.H.Niyoziy esa maktab yoshlarni ilmli, odobli qilib tarbiyalashi va hunarga o‘rgatishi kerak, - deb ta‘kidlagan ekan, yoshlar ma‘naviy fazilatlarining shakllanishida mehnatning rolini yuqori baholaydi. She‘rlarida bolalarni ota-onalarining mehnati qadriga yetishga undaydi.

Hamza Hakimzoda Niyoziy yoshlikda ilm olishning ahamiyati haqida gapirar ekan, “O‘qi”, “Kitob”, “Qalam” kabi she‘rlarida ilmni mehnatsiz egallab bo‘lmasligi to‘g‘risidagi g‘oyani ilgari suradi. U yoshlarga kelajakda o‘z orzulariga yetishish, ilm-fanni egallash uchun yoshlikdan mehnat qilish zarurligini ta‘kidlaydi.

Yuqoridagi fikrlar o‘quvchi-yoshlarning mehnat tarbiyasida muhim vosita sanaladi.

Adabiyotlar

1. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. -T. “O‘qituvchi” 1992.
2. Jo‘raeva O. Odobnoma. -T.: “O‘qituvchi”, 1995.
3. Hasanov S. Mutafakkirlar mehnat tarbiyasi haqida. -T.: “O‘qituvchi”, 1993.

Yulduz PO‘LOTOVA

Buxoro davlat universiteti
boshlang‘ich ta‘lim metodikasi
kafedrası o‘qituvchisi**BOSHLANG‘ICH SINFLARDA INTEGRATSIYALASHGAN DARSLARNI
TAKOMILLASHTIRISH XUSUSIYATLARI VA TAMOYILLARI**

Maqolada boshlang‘ich sinflarda integratsiyalashgan darslarni takomillashtirish xususiyatlari va tamoyillari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: o‘quv fani, aloqadorlik, o‘qitish, integratsiya, ilmiylik, tamoyil, didaktik.

В статье рассматриваются особенности и принципы совершенствования интегрированных уроков в начальных классах.

Ключевые слова: академическая наука, связь, обучение, интеграция, научный, принцип, дидактический.

The article gives an idea of the features and principles of improving integrated lessons in primary classes.

Key words: academic subject, connection, teaching, integration, scientific, principle, didactic.

Umumiy ta‘lim mazmuni o‘quvchilarni har tomonlama ruhiy rivojlanishga, ularda turli xil tafakkurni shakllarini rivojlantirishga qaratilgan. Har bir o‘quv predmetini o‘rganish bolaning materialni anglash jarayonini, uni eslab qolishni, ta‘sirchanlikni faollashtiruvchi, tafakkurni, nutq va tasavvurni rivojlantiruvchi ruhiy diqqatni yaratishga imkon beradi. Ayniqsa, bilish jarayonida bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan tafakkurning turlarini rivojlantirish juda muhimdir.

O‘quv predmeti mazmunini tuzish pedagog amaliyot shu fanning asosiy kategoriya, tushunchalarining rivojlanish mantiqini hisobga oladi. Shu bilan birga, o‘qituvchi va psixologlar o‘quvchilar tomonidan materialni o‘zlashtirishning yosh xususiyatlarini hisobga oladilar. San‘at sohasidagi umumiy o‘rta ta‘lim mazmuni o‘z ichiga g‘oyaviy tomoni va to‘kis badiiy shakli birligini hosil qiluvchi asarlarni o‘z ichiga oladi. Badiiy jihatdan bo‘sh, g‘oyaviy jihatdan haqiqatga to‘g‘ri kelmaydigan asarlar bolalarning ruhiyatiga ta‘sir qila olmaydi, tasavvur va tafakkurni rivojlantirmaydi, go‘zallik va badbasharalik to‘g‘risida tasavvurni shakllantira olmaydi. Bolalar bilan ishlashda san‘at asarlarining chin badiiyligini hisobga olish, shakl va mazmunining birligi, ma‘naviyat va haqqchilik prinsiplarini amalga oshirishda muhimdir.

Umumiy o‘rta ta‘lim kelajakda bolalarga xohlagan fanni egallash imkonini beruvchi bilimlar asosini yaratadi. O‘quv predmeti fanlarning mustahkam asosiga ega, zamonaviy ilmiy ma‘lumotlarni tushunishga yetaklaydi, fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga olib keladi. Umumiy o‘rta maktab uchun faqat hozirgi kunda ochilgan narsalar emas balki, avvalombor, fanning asosini, nazariy o‘rnini tashkil etuvchi narsalar ham zarur.

O‘quv fanlariaro aloqadorlikni ta‘minlashga yo‘naltirilgan o‘quv faoliyati o‘quvchilar uchun bir qadar murakkablik kasb etadi. Bunda boshqa o‘quv fanlari bo‘yicha dastlabki uy vazifalari, darsda bir darslik materiallari asosida takrorlash daqiqalari, sxematik ko‘rgazmalilikdan foydalanish kabilarga ahamiyat beriladi. O‘quv fanlariaro aloqadorlikni ta‘minlash asosida o‘quv materiallarini o‘zlashtirishga erishish o‘quv fanlariaro aloqadorlikni maqsadga muvofiq tarzda ta‘minlash imkonini beradi.

O‘quv fanlariaro aloqadorlikni ta‘minlash asosida uy vazifasini bajarishga ham umumiy talablar qo‘yiladi. Bunday mustaqil, individual mashg‘ulotlar ilmiylik va tushunarlik kabi yo‘nalishlarga ega bo‘lishi, ta‘lim mazmunining hayotiyliigi, amaliyot bilan bog‘liqligini ta‘minlash, o‘quvchilarning idrok etish faoliyatlarini jadallashtirishi kerak. O‘quv fanlariaro aloqadorlikka tayangan holda ilg‘or pedagogik texnologiyalar, muammoli masalalar yechish, kitob bilan mustaqil ishlash, ko‘rgazmalilik kabi o‘qitishning turli shakllaridan keng foydalanishlari lozim. O‘quv fanlariaro aloqadorlik asosida ochib beriladigan o‘quv materiallari mazmuni va uni o‘quvchilarga taqdim etish metodikasiga alohida yondashish talab etiladi. O‘quv fanlariaro aloqadorlik asosida tashkil etilgan dars jarayonida o‘qituvchilar quyidagilarga e‘tibor berishlari lozim:

- fanlararo aloqadorlik asosida tashkil etiladigan har bir darsga mujassam yondashish. Bunda ta‘limning o‘qitish, rivojlantirish, tarbiyalash kabi maqsadlariga erishish;

- voqea-hodisalar, bilim va tushunchalarni aralash fanlar dasturi asosida o‘quvchilarga o‘rgatishga erishish;

- darsda o‘quv fanlariaro aloqadorlikni ta‘minlashga yo‘naltirilgan o‘quv- metodik majmualardan foydalanish mujassamlashtirilgan topshiriqlar yordamida yangi mavzuni o‘zlashtirish va o‘quvchilarning

fanlararo aloqadorlik asosida egallagan bilimlaridan unumli foydalanish ko'nikmasini tarkib toptirish;

- o'quv fanlariaro aloqadorlikni mujassam tarzda ta'minlash asosida darslarning sermahsulligiga erishish, bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish, o'quvchining bilim olish motivlari va shaxsiy sifatlarini tarkib toptirish.

O'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlagan holda boshlang'ich sinf o'quv fanlaridan egallagan bilimlar quyidagi hollarda samarali rivojlanadi:

- o'qituvchining darsga tayyorgarligi, aralash fanlar bo'yicha o'quv dasturlarini yaxshi o'zlashtirganligi va o'quv mavzularining o'zaro aloqadorligini anglab yetilgan bo'lsa;

- ushbu faoliyat o'qituvchi shaxsiy rejasining tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'la olsa;

- guruhlar bo'yicha alohida o'quv fanlari mavzulari o'zaro bog'liqligi umumiy chizmasini va tarmoq grafigi o'qituvchi tomonidan to'g'ri tayyorlansa...

Boshlang'ich sinf o'quv fanlari mazmunida g'oyaviy, siyosiy, ijtimoiy- iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy, estetik, ekologik, g'oyaviy-badiiy xususiyatdagi fanlararo aloqadorlik muammolari katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. O'quv fani va o'quv faoliyati o'qitish jarayoni tizimi obyekt sifatida umumiy birlikdan iborat bo'lgani sababli o'quv fanlariaro aloqadorlikni aniqlashning didaktik asosi sifatida belgilanadi. O'quv fanlari va o'quvchi o'quv faoliyatining tarkibiy tuzilishi va uning qismlari ta'lim jarayonida o'quv fanlariaro aloqadorlikning manbai bo'lib xizmat qiladi. O'quv fanlari mazmuni va o'quvchilar faoliyatida bilimlarning asosiy turlarini qiyoslash asosida ularning o'xshash jihatlari aniqlanadi. Shuning uchun ta'lim jarayonida o'quv fanlariaro aloqadorlik quyidagi yo'nalishlarda ta'minlanishi mumkin:

- o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashning shakllanishi uchun zarur bo'lgan aralash tipdagi ilmiy dalillar, nazariy qoidalar, qonuniyatlar, g'oyalarga tayanish orqali bilim va tushunchalar tizimini boyitish.

- aralash o'quv fanlari uchun umumiy bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalarni va birinchi navbatda o'quv fanlari o'rtasidagi g'oyaviy bog'liqlikni o'zlashtirish hamda murakkab metodlarga asoslanadigan elementar o'quv ko'nikmalarini shakllantirish..

- umumlashtirilgan o'quv materiallari asosida o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma, malakalarni to'g'ri qo'llay olishga nisbatan munosabatni shakllantirish, bunda turkumlararo aloqadorlikni anglash va o'quv fanlarini mukammal bilish alohida ahamiyatga ega.

- fan asoslarini amaliyotda mujassamlashtirgan holda qo'llashda mehnat ko'nikmalarini rivojlantirish.

O'quv jarayonida integratsiyalangan ta'limdan foydalanishga katta ahamiyat berilyapti. Integratsiyalangan darslarning tuzilishi o'rganishning barcha bosqichlarida o'rganilayotgan materiallarning aniqligini va izchilligini, puxta o'rganilganligini va o'zaro mantiqiy aloqalarini talab qiladi. Bunga dasturdagi o'quv materialining ixcham va yig'iq ekanligi, undan tashqari o'quv materialini o'rganishning tashkil etishning ba'zi zamonaviy usullarini kiritish orqali erishish mumkin. Masalan: 1- va 2-sinfidagi "Atrofimizdagi olam" kursining barcha mavzulari bir-biri bilan chambarchas bog'liq. 3- va 4- sinfdagi "Tabiatshunoslik" darslari "Atrofimizdagi olam" kursini davom ettiradi. Uning dasturiga tabiat va insonlar mehnatidagi mavsumiy o'zgarishlarni kuzatish kiritilgan. O'quvchilar tomonidan atrof olamni o'rganish, o'qish, nutq o'tsirish, matematika, mehnat ta'limi darslarida davom etadi. Shunday ekan, "Atrofimizdagi olam" kursi predmetlararo aloqalar o'qituvchiga barcha o'qitilayotgan darslarda atrof olam haqidagi tushunchalarni shakllantirish bo'yicha ish olib borishga imkon beradi. Boshlang'ich maktabdagi har bir predmet bu integratsiyalangan kurs, mazmun jihatdan ular tabiiy-matematik sikl fanlari bilan uzviy bog'liq, bu kichik maktab o'quvchilari uchun tushunarli bo'lgan atrof-muhit haqidagi bilimlarni o'zlashtirishni ta'minlaydi. Bu yoshdagi bolalarda tabiatni o'rganishga bo'lgan faqat emotsional joziba emas, bilim olish motivlari bilan bog'liq. O'quvchilarning bu xususiyatini hisobga olib, qiziqishlarini quvvatlash uchun bilim olishga bo'lgan ehtiyojlarini yangi mazmun bilan to'ldirib turish kerak.

Bu o'quvchilarga hayotdagi o'zaro aloqalarni ochib berishga hamda tabiatdagi turli-tumanliksiz inson yashay olmasligini tushunib yetishga yordam beradi.

Bu holatda nutq o'stirish erkin sharoitda, hozir o'qilayotgan obyektlarga bo'lgan jonli qiziqish asosida o'tadi.

Tabiatshunoslik, o'qish, husnixat va matematika nutq o'tsirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

G. Petsalotsi ta'kidlaganidek "...aql notinch sezgili idrok qilishdan aniq tushunchalarga ko'tariladigan" manbadir. Bu tushunchalarni anglash esa nutq san'ati bilan birga yuradi. Erkin tabiat obrazlari bolada mantiq bilan birga ta'sirchanlikni ham rivojlantiradi.

Integratsiyalangan darslar o'quvchilar uchun tushunarli va olingan bilimlarni yangi o'quv sharoitida ishlata bilish ko'nikmasini shakllantirishga yordam beradi.

Integratsiya negizida o'quvchilarda fikrlash qobiliyatining har xil tiplarini shakllantirish, bu esa bilim (anglash) jarayoni bilan chambarchas bog'liqdir.

- tabiatda mavjud bulgan obyektlar orqali o'quvchilarning shaxsiyatini shakllantirish;
- "tabiat –inson" sistemasida aniq bilimlarga ega bo'lishi uchun fikrlash qobiliyatini shakllantirish;
- materiallarni anglab yetish va didaktik adaptatsiya shakllantirish uchun o'rganuvchi materialni bilimning har xil tarmoqlaridan olish;
- o'quvchilarda sistemalashgan fikrlash qobiliyatini shakllantirish uchun o'rganuvchi materialni bilimning har xil tarmoqlaridan olish uchun dunyoning zamonaviy ilmiy kontekstidan foydalanish;
- tabiatning obyektlari va ko'rinishlarini, jarayonlarining, qonunlarini, jamiyatning rivojlanish qonunlarini iqtisodiyot gumanitik va demokratik bilimlarni shakllantirish;
- bilim, ko'nikma, malaka sistemasini ishlab chiqish;
- maktab ta'lim kurslaridagi integratsiyaning ma'nosi, keng miqdordagi fikrlar va faktlar majmuasi, bir-biriga yaqin fanlarning birlashuvi;
- maktab o'quvchilarida har xil tipdagi fikrlash qobiliyatini shakllantirish, buning uchun ruhiy mashqlardan foydalanish, materialni tez o'zlashtirishiga yordam beradi, uni eslab qolish va emotsional anglash qobiliyatini shakllantiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida iqtisodiy bilimlarni rivjlantirishda albatta, o'qitish tamoyillariga rioya qilinishi shart.

Didaktik tamoyillar ta'lim jarayoni qonuniyatlari, mazmuni va metodlarini belgilab beruvchi o'qitish prinsiplaridir. M.N.Skatkinning ta'kidlashicha, "o'qitish tamoyili o'qituvchi va o'quvchining bir maqsadga yo'naltirilgan hamkorligi hamda shu hamkorlik natijasida ko'zlangan maqsadga erishishi"dir. O'qituvchining kasb mahorati, o'quvchining o'rganuvchan faoliyatini bir qolipga solib, maqsadga erishishini ta'minlaydigan qoidalar ta'lim jarayonida didaktik tamoyillar mohiyatini tashkil etadi.

Ilmiylik tamoyili - bu faqat ta'lim mazmunida yangi ilmiy yutuqlarni aks ettirish bilan chegaralanmasdan, balki ilmiylik bizning fikrimizcha, u yoki bu fanning asosiy qismini tashkil etishi, o'quv fanining xususiyatlarini hisobga olib, o'quvchilarni bilish faoliyatini rivojlantirish lozim. Dars jarayonida bilim o'rganish faoliyat natijasi sifatida emas, balki faoliyat jarayoni sifatida e'tirof etilishi kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ijtimoiy-gumanitar turkumdagi o'quv fanlaridan egallagan bilimlarini fanlararo aloqadorlik asosida o'z tajribasida sinab ko'radi va uni qo'llash usullarini topadi. Shu asosda o'qitish va tarbiyalashning ilmiyligiga erishiladi.

Nazariya va amaliyotning birligi tamoyili. Boshlang'ich sinflarda ijtimoiy-gumanitar turkumdagi o'quv fanlari asosida o'rganiladigan bilimlar o'quvchilar ongiga ikki tomonlama singdiriladi: nazariy hamda amaliy. Demak, o'quvchilar fanlararo aloqadorlik asosida bilimlarning nazariy hamda amaliy tomonlarini egallab olishlari kerak. Mana shundagina nazariya va amaliyotning birligi tamoyili ta'minlanadi. Amaliy yo'nalganlik bilimning funksional tomonini ochib berishni ko'zda tutadi, bu o'quvchilarda dunyoni yaxlit tizimli tushunish ko'nikmasini tarkib toptiradi. Amaliy topshiriq pedagogik jihatdan muhim afzallikka ega, bu esa boshlang'ich sinflarda ijtimoiy-gumanitar turkumdagi o'quv fanlarining o'zaro aloqadorligi asosida o'qitish jarayonida ulardan muntazam foydalanish samaradorligini oshiradi. Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu afzalliklarni o'quvchilarning amaliy faoliyatlarini o'qitish jarayoniga rasman kiritish yo'li bilan amalga oshirib bo'lmaydi. Ular ma'lum talablarni bajargandagina o'quv predmetlarining mazmuni turli fanlarni o'qitish sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ma'lumki, dars jarayonida amaliy mashg'ulotlar juda ko'p vaqtni talab qiladi. Shuning uchun ularni o'tkazishda faqatgina erishilayotgan afzalliklar, sarflanayotgan vaqt yetarlicha foyda berganida va amaliy mashg'ulotlar, nazariy materiallarni o'zlashtirish jadallashgan holdagina o'zini oqlaydi.

Ta'lim-tarbiyaning muntazamliligi tamoyili o'quvchilarda vatanparvarlik, milliy mafkura va milliy g'ururga sadoqat kabi ko'plab tuyg'ularni qaror toptirishdan iborat. "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da yosh avlod iymon- e'tiqodini mustahkamlash, ularni o'z mustaqil fikriga ega bo'lgan barkamol inson qilib tarbiyalash, tafakkurida o'zligini unutmaslik, ota-bobolarimizning muqaddas qadriyatlarini asrab-avaylash va hurmat qilishni qaror toptirish, ularni zamon taraqqiyoti bilan barobar qadam tashlaydigan komil insonlar bo'lib yetishishiga ta'lim va tarbiyaning birligini ta'minlash ta'kidlangan. Azaldan mamlakatimizda ta'lim-tarbiya jarayoniga jiddiy e'tibor berib kelinadi va bugungi kunda mazkur e'tibor yanada kuchaymoqda.

O'.Q.Tolipov o'z tadqiqotlarida tarbiya jarayonining mohiyati, qonuniyatlari hamda o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilib, mavjud nazariy va amaliy g'oyalarga, pedagogik bilimlarga tayangan holda tarbiya texnologiyasining tarkibiy qismlarini belgilab bergan. Uning fikricha, o'quvchi ta'lim jarayoniga yetakchilik qilsada, tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchi sifatida asosiy mavqeni egallay olmaydi. Chunki unda xarakter, dunyoqarash yetarlicha shakllanmagan, u tarbiyachi- o'qituvchining yordamiga muhtoj. Darhaqiqat, boshlang'ich sinf o'quvchilarini barkamol inson qilib tarbiyalash, ularning dunyoqarashini shakllantirish, ijobiy fazilatlarini ularda tarkib toptirishda ijtimoiy-gumanitar turkumdagi o'quv fanlarining o'rni beqiyos. Ushbu o'quv fanlari doirasida o'rganilayotgan, tarbiyaviy ahamiyat kasb etuvchi har bir

mavzu, albatta, matematik tushunchalarsiz o'quvchilar ongiga singdirilmaydi. Matematik tushunchalar yordamida voqea-hodisalar o'quvchilarning ongiga o'rnatiladi.

O'qitishda tarixiylik tamoyili o'rganilayotgan o'quv materialini bayon qilishda tarixiy materiallardan foydalanish asosida darsni tashkil etishni nazarda tutadi. Boshlang'ich ta'lim mazmunini tanlashda tarixiylik tamoyiliga amal qilinsa, o'rganilayotgan o'quv materiali boyitiladi, o'quvchilar tomonidan yangi mavzuning puxta o'zlashtirilishiga erishiladi. Fanlararo aloqadorlik asosida mazmun jihatidan o'xshash mavzularning ketma-ketlikda bayon etish imkoniyati tug'iladi. Natijada bilimlarni yaxlit bir butunlikda o'zlashtirish ehtiyoji ta'minlanadi. O'qitishda tarixiylik tamoyili didaktikshunos olimlar tomonidan XX asrning 50-yillarida umumdidaktik tamoyillar tasnifiga kiritilgan. Har bir millat o'z o'tmishi, milliy xususiyatlaridan kelib chiqib, yosh avlodga ta'lim-tarbiya beradi.

Didaktikada dars jarayonida yangi mavzuni tez va sifatli o'zlashtirish taqozo etiladi. Zero, **o'quv jarayonini jadallashtirish tamoyili** qisqa va mazmunli dars o'tishga borib taqaladigan didaktik hodisadir. Fanlararo aloqadorlik asosida har bir dars jarayonida bir necha darslarning o'xshash mavzularidan misollar keltirib, foydalanish ko'p vaqtni talab qiladi. Biroq ijtimoiy-gumanitar turkumdagi o'quv predmetidan dars beradigan o'qituvchi bir soatlik dars jarayonida o'rganilayotgan mavzuni nihoyatda vaqtni tejagan holda, tez va mazmunli tarzda o'quvchilar ongiga etkaza olishi, ular xotirasida o'tilgan mavzuning asosiy komponentlarini saqlanib qolinishiga erishishi lozim. Bunda o'quvchining darsga nisbatan qiziqishi muhim ahamiyatga ega. O'quvchining bilishga moyilligi, intilishi, havasi, ehtiyoji didaktikada bir so'z bilan "motivatsiya" deb ataladi. O'.Yo'ldoshev motivatsiyani didaktik tamoyil sifatida talqin etib, shunday deydi: "Motivatsiya-o'quv bilish faoliyatida o'z-o'zidan hosil bo'lmaydi, uni vujudga keltirish o'qituvchidan ulkan mahorat talab etadi. Motivatsiya-o'quv jarayonining eng muhim unsuri va ayni vaqtda dars jarayonini jadallashtirishda yetakchi omil hisoblanadi". Motiv o'quvchining bir maqsad sari intilishini mustahkamlaydi, maqsadga erishish uchun izchil va dadil harakatlanishini ta'minlaydi. Dars jarayonida hosil qilinadigan motivatsiya murakkab pedagogik hodisa bo'lib, u o'quvchilarning xulqi, intilishlari, qiziqish va mayllariga bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan ijtimoiy-gumanitar turkumdagi o'quv fanlarining o'rganilishida ushbu tamoyildan foydalanish maqsadga muvofiqdir. O'qituvchi dars jarayonida fanlararo aloqadorlikdan foydalangan holda motivatsiyaning quyidagi uchta - uyg'otuvchi, yo'naltiruvchi, fikr uyg'otuvchi vazifalaridan foydalanadi.

Boshqa o'quv fanlaridan o'zlashtirilgan va qo'llaniladigan atamalar, o'quv materiallarining xususiyatlari, ta'lim vositalari, o'quv materialini tanlash qonuniyatlari, o'quv fanlararo aloqadorlik xususiyatlari belgilab berilishi kerak. O'quvchilar topshiriqlarni bajarish davomida nazariy bilimlarni qo'llay olishlari kerak. O'quv materiallari hajmini belgilashda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish zarur. Bu albatta, o'quvchilarning idrok etish imkoniyatlarini kengaytiradi. Jismoniy va aqliy mehnat o'quv materiallarini idrok etish jarayonining rag'batlantiruvchi omili ekanligini hisobga olishi lozim. Shuning uchun o'quv jarayonini o'quvchilarning yoshi va fiziologik imkoniyatlari hisobga olingan holda tashkil etiladi. Ularda o'quv materialiga nisbatan qiziqish uyg'otish va diqqatini o'zlashtirishga jalb etish darkor. O'quvchilarning idrok etish imkoniyatlari muntazam murakkablashib, o'quv va amaliy masalalarni yechish jarayonida kengayadi. Ushbu murakkablashish ularning aqliy va jismoniy rivojlanishlarida muhim ahamiyatga ega.

Didaktik tamoyillar asosida o'quv mashg'ulotlarini tashkil qilish uchun quyidagi vositalar talab qilinadi: o'quv anjomlari, texnik vositalar, modellar. Shu bilan bir qatorda mahalliy omillarni hisobga olish, foydalaniladigan vositalarni tanlash ularning xususiyatiga muayyan ta'sir ko'rsatishini ta'kidlash kerak. Masalan, o'quv fanlararo aloqadorlik qonuniyatlariga binoan amaliy mashg'ulotlar ishlab chiqarish bilan bog'liq real vaziyatlardan foydalanish asosida tashkil etilishi ham mumkin.

O'quv fanlararo aloqadorlikning barcha imkoniyatlaridan didaktik tamoyillarga tayangan holda amaliy mashg'ulotlarni maqsadga muvofiq tarzda tashkil etish o'quvchilarning nazariy-amaliy faoliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Umuman olganda didaktik tamoyillar amaliy topshiriqlarini bajarish, o'rganilayotgan nazariy hodisani to'liq tasavvur qilish imkonini beradi. Bu didaktik tamoyillar o'quv predmeti mazmuni haqida ko'rgazmali tasavvurni shakllantirishda asos hisoblanadi.

O'quv fanlararo aloqadorlik asosida o'tiladigan darslarga qo'yidagi didaktik talablar qo'yiladi:

– fanlararo aloqadorlik asosida o'rganilayotgan darsda yangi mavzuni o'zlashtirish uchun boshqa fanlardan olgan bilimlarni jalb etilishi hamda ularni tatbiq qilish malakalariga ega bo'lish.

– fanlararo aloqadorlik asosida o'rganilayotgan darsda boshqa fanlardan bilimlarni qo'llash bo'yicha o'quvchilarning bilish faoliyatlari samaradorligini ta'minlash. O'qituvchi dars o'tayotganda boshqa o'quv fanining materialini takrorlamasligi lozim. Fanlararo aloqadorlikni ta'minlashdan ko'zlangan maqsad o'quvchilarda yangi savollar va masalalarni yechishda turli fanlardan olgan bilimlarini mustaqil qo'llash ko'nikmasini hosil qilishdan iborat bo'ladi. Buning uchun dars boshida yoki yangi materialni tushuntirish

jarayonida boshqa o'quv fanlari mazmuniga kiritilgan bilimlarni aniqlab beruvchi takrorlash suhbatlari o'tkaziladi, muammoli vaziyatlar yaratiladi, bunda bir-biriga yaqin fanlardan o'zlashtirilgan bilimlarni qo'llash talab etiladi; o'zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlash uchun esa muntazam uy vazifalari beriladi; guruhda jamoali o'quv ishlari bilan birga yakka holda topshiriqlar (qiziqishi yuzasidan, tanlab olish, majburiy) berilishi ta'minlanadi.

1. Dars jarayonida fanlararo aloqadorlikni ta'minlash asosida o'rganilayotgan hodisalarning mohiyati, sabab-oqibatli bog'liqliklarini tushuntirishga qaratilgan bo'lishi. Masalan, o'qish darslarida qish fasliga doir she'r yoki matnni o'qishdan oldin o'qituvchi mavzuni tabiatshunoslik bilan bog'liqligi haqida "tabiatshunoslik darsida biz qish faslida bo'ladigan tabiatdagi o'zgarishlarni o'rgandik. Ushbu she'r (matn)da ham xuddi shu holat tasvirlangan" degan fikr bilangina cheklansa, unda o'quv fanlari o'rtasidagi bunday aloqadorlik faqat tashqi xususiyatga ega bo'ladi, tasavvurlar va reproduktiv harakatlar darajasida qoladi. O'quv fanlararo bilim va tushunchalarni tizimlashtirish uchun alohida o'quv mavzulari bo'yicha umumlashtiruvchi jadvallarni tuzish maqsadga muvofiqdir (yoki fanlararo turli mavzudagi o'quv muammolari bo'yicha).

2. Fanlararo aloqadorlik asosida o'rganilayotgan dars mavzulari turli fanlardan bilimlarning bog'liqligiga tayanuvchi dunyoqarash, umumlashtirilgan xususiyatga ega bo'lgan xulosalardan tashkil topishi lozim. O'quvchilar bunday xulosalarning obyektivligini faqat o'zaro yaqin fanlardan bilimlarni jalb etish zarurligiga ishonch hosil qilgandagina anglashlari mumkin.

3. O'quv fanlararo aloqadorlikni qo'llash asosida o'tilgan dars o'quvchilarda ijobiy taassurotlar uyg'otishi, ularda turli fanlardan olgan bilimlari o'rtasidagi tafovutlar, bog'liqliklarni bilib olishga qiziqish hosil qilishi lozim.

4. Hozirgi kunda bir qator o'quv predmetlari uchun umumiy bo'lgan tushunchalar orasidagi aloqalarni o'rnatish psixologik va metodik asosga ega bo'lgan integratsiyalangan darslar tizimini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazishni taqozo qiladi. Shu bilan birga predmetlararo aloqalar dars tarkibi darajasida o'rgatilishi va zarur o'qitish vositalari bilan ta'minlanishi kerak.

5. Didaktik tizimda predmetlararo asosda integratsiyalash o'qituvchi (ta'lim berish) va o'quvchi (ta'lim olish) harakatlarining mos kelishini ko'zda tutadi. Ikkala faoliyat ham umumiy tuzilishga ega: maqsadlar, sabablar, mazmun, vositalar, natijalar, nazorat. Biroq o'qituvchi va o'quvchi faoliyatlarining mazmunida farq bor.

– **Maqsadli bosqichda** o'qituvchi umumiy maqsadni qo'yadi. O'quvchilar o'qituvchi boshchiligidagi predmetlararo bog'liqliklarni tushunib yetishlari, turli predmetlardan kerakli bilimlarni tanlab olishlari kerak, bunda ular o'z e'tiborlarini faqat umumiy bilimlarni o'zlashtirishga emas balki, ko'chirish tahlil qilish shaxsning belgilari qobilyat va qiziqishlarini rivojlantirishga qaratishlari kerak.

– **Isbotlash bosqichida** o'qituvchi o'quvchilar dunyoqarashini o'stiruvchi bilimlarga, turli predmetlar tushunchalarini umumlashtirishga rag'barlantiradi. O'quvchilar o'z irodalarini dunyoqarashni kengaytiruvchi bilimlarga qiziqishga yo'naltiradilar.

– **Faoliyatning mazmun bosqichida** o'qituvchi yangi o'quv materialini kiritadi, shu bilan birga integratsion dalillar, tushunchalar, muammolar majmui darajasidagi boshqa predmetlardan olingan tayanch bilimlarni jalb qiladi. O'quvchilar umumpredmetli tushuncha, muammolarni umumiy bilimlar darajasida o'zlashtiradilar.

– **Vositalar tanlash bosqichida** o'qituvchi turli predmetlar bilimlarini umumlashtirishga yordam beruvchi ko'rgazmali vositalarni-darsliklar, tablitsalar, sxemalar, savolnomalar, amaliy vazifalar. O'quvchilar ko'chirish, umumlashtirish, birlashtirish xarakterlarini integratsion masalalarni hal qilishda ko'rgazmali vositalar yordamida bajaradilar.

– **Keyingi bosqich - natija.** O'qituvchi ta'lim berish, rivojlantirish, tarbiyalash maqsadida integratsiyani amalga oshirish uchun pedagogik bilimlarni qo'llaydi. O'quvchi bilimlar tizimida, umumlashtirishlarni amalda qo'llaydi.

– **Nazorat qilish bosqichida** o'qituvchi bir-biri bilan bog'langan predmetlarga o'quvchilarning tayyorligini baholaydi, nazorat qiladi, o'zlashtirish sifatida baholaydi. O'quvchilar o'z bilimlarini baholashni, turli predmetlar bo'yicha o'z-o'zini ham, ularni birlashtirish ko'nikmalarini nazorat qiladilar.

Tekshiruvlar ko'rsatishicha integral yondoshuvni amalga oshirishga yordam beruvchi usul va vositalarga:

1. Everistik suhbatlar.
2. Umumiy suhbatlar.
3. Ekskursiyalar.

4. Ona tili, tabiatshunoslik darslarida kuzatishlar, badiiy asarlar materiallari asosida nutq o'tsiriish uchun yozilgan ijodiy ishlar.